

HAL KOCH

OM TOLERANCE

Udvalgte Taler og Artikler

UDVALGET ER FORETAGET AF
BODIL KOCH UNDER MEDVIRKEN AF
K. E. BUGGE OG PER SALOMONSEN

GYLDENDAL

OM TOLERANCE

© 1966 by Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag A.S., Copenhagen.
Bogen er sat med Linotype Baskerville
og trykt i
Gyldendals Forlagstrykkeri,
København.
Printed in Denmark 1966.

18008

X55 146 9543

UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1.1.1

FJOLSTRÆDE 1

KØBENHAVN K

Oplysninger

- Prædiken holdt ved studentergudstjeneste i Nikolaj Kirke, 8. oktober 1939. Fra bogen „Lidt af hvert“, 1940
- Virkelighed. To kronikker fra Nationaltidende, 18. og 19. september 1940
- Dommen over dr. la Cour. Lederbladet, august 1942
- Ordet eller sværdet. To kronikker fra Berlingske Aftenavis, 12. og 19. september 1945
- Om tolerance. Frie Ord, 1946
- Om heroer og kæltringer. Frie Ord, 1947
- Om ansvar. Frie Ord, 1947
- Gunnar Helweg-Larsen. Tale ved Gunnar Helweg-Larsens begravelse. Frie Ord, 1947
- Om universitetsstudier. Frie Ord, 1948
- Hvad er kirkehistorie. Indledning til bogen „Danmarks Kirke gennem Tiderne“, 1949
- Om Krogerup. Til angreb og forsvar. Krogerup Højskoles årsskrift, 1950-51
- Profetisk historieskrivning. Perspektiv 1957
- Grundtvig. Indledning til bogen „N. F. S. Grundtvig“, 1959
- Folkereligion og kirke. Fra bogen „Et Kirkeskifte“, 1960
- Står folkekirken for noget? Artikel i Lolland-Falsters Folketidende, 17. august 1961
- Folkekirken står for én ting. Artikel i Lolland-Falsters Folketidende, 18. august 1961
- Interview med Hal Koch. Information, 10. februar 1962
- U-landshjælpen, statsopgave eller kirkesag. „Statens opgave og kirkens“. Fra bogen „Fremtiden formes“, 1962
- Oldkirkens gåde. Indledning til bogen „Konstantin den Store“, 1962
- Hans Tausen. To kronikker fra Kristeligt Dagblad 27. og 28. august 1963

Virkelighed

Foredrag holdt i Kristelig Akademisk Forening

Var Deres formand – som skik og brug er – kommet til mig og havde bedt mig før sommerferien om at holde et foredrag herinde, havde jeg uden betænkelighed sagt nej. Jeg kan også sige Dem, hvorfor. Fordi vi har levet – det sidste halve år – i en rådvildhed næsten uden grænser. Sindet har været åbent og modtageligt som kun sjældent, men vindene drev det snart ad én vej – for så den næste dag at føre det tilbage i den modsatte retning. Jeg behøver ikke at spilde mange ord på at skildre denne situation. De kender den kun alt for godt fra Dem selv. I en sådan situation skal man ikke forøge de forvirrende røsters tal, røster som råber: Se her eller se der. Følg med os og bekend jer til dette eller hint. Da er det bedre at besinde sig og vente, til timen er der, og gæringen har klaret sig. Nu kom Deres formand imidlertid lige inden semestrets begyndelse og bad mig hjælpe til med at udfylde en aften, hvor en anden skulle have talt, og det havde jeg ikke energi til at afvise. Min tanke var da, at et foredrag om ét eller andet kunne man jo altid holde. Men jo mere dagen nærmede sig, des klarere blev det mig, at man netop ikke kan holde et foredrag om et eller andet. Fordi der i dag kun er ét foredrag at holde, når danske studenter kommer sammen. Så kan man i øvrigt kalde det, hvad man vil, og forme det, hvorledes man vil. Og om denne ene ting, om danskhed vil jeg tale til Dem – ud af megen rådvildhed, ikke som den, der selv har set vejen frem, men som én af jer, der blot taler ud af det, som sindet er fyldt med.

„Virkelighed“ har jeg sat som overskrift. Det har sine gode grunde. Der går i øjeblikket gennem vort folk et råb om

virkelighedserkendelse. Da Danmark den 9. april blev draget ind i det europæiske storpolitiske spil, vågnede en mængde mennesker op og vendte sig med forbitrelse mod dem, der har været vore førere i politik, økonomi og åndsliv: de har villedt vort folk, bildt det ind, at verden var anderledes end den barske virkelighed, de har opelsket illusionerne, de har fået os til at tro, at fredelighed og international indstilling var adkomstbrev til at leve i verden, de har fortiet, at et folk ikke kan eksistere, om det mangler militære forudsætninger og fremfor alt viljen til at hævde sig. De talte om rettigheder, hvor der skulle tales om pligt, de talte om krav, hvor offer havde været det rette ord. Derfor gik der nu en bølge af forbitrelse gennem manges sind; det er jo altid så let at finde, at skylden ligger hos andre, og forbavsende hurtigt glemte man, at vi alle havde stået solidarisk om det, der gik forud. Nu krævede man, at land og folk skulle se virkeligheden i øjnene. Og dette betyder snart – når tanken går til storpolitikken – at Danmark må erkende, at dets plads er i Tysklands kølvand; det er nu engang virkeligheden, således som vi geopolitisk er anbragt. Snart betyder det – indrepolitisk – at vi skal erkende demokratiets fallit, og at virkeligheden ikke er den friserede virkelighed, det liberale borgerskab tænkte sig. Snart betyder det økonomisk den sorteste reaktion: at nu skal vi bort fra alt, hvad der hedder understøttelsespolitik og helst fra alt det, som virkelig er nået gennem de sidste 50 års sociale udvikling. Snart betyder det åndeligt-kulturelt, at man skal bekende sig til en hel ny opfattelse af mennesket, hvor heroismen og offeret er de eneste virkelige værdier. Jo, der er råb nok, og der er profeter nok, som forkynder nye virkeligheder!

Og måske alt det, jeg her har nævnt, er fuldkommen rigtigt – det kan også være, det er helt splintrende forkert. Men enten det er det ene eller det andet, er det i hvert fald forkert at tro, at man kommer så let om ved virkeligheden, at man på én gang kan komme i det rette forhold til denne mærkelige mennesketilværelse. Nej, vejen er lang

og møjsommeligt, men det er jer, som er studenter, der mere end nogen andre er forpligtet til at gå den og om muligt vise andre fremad på den. Og herom er det, jeg vil tale med jer i aften.

Og det sted, hvor I må begynde, er dette: Er det penge, mekanik, magt og kanoner, der er virkeligheden, eller er ånd virkeligheden? Her går den store skillelinie, hvor man må træffe sit valg, og dette valg får uendelige konsekvenser, ja, træffer i grunden afgørelsen om, hvorledes vi skal opfatte vor situation i dag. Det er ikke tilfældigt, at der på universitetets fornemste kateder står „I Aand og Sandhed“ – og ånd står endda først. Alma mater har truffet sit valg. Glem det ikke. Jeg vil ikke begynde en lang drøftelse med jer om, hvad ånd er. Vil I forstå lidt mere, kan I læse hos Grundtvig. Han fik klarhed over, at ånd er det, som hæver mennesket op over al skabningen, og som giver sig tilkende i mennesketalen, i ordet, det eneste virkelige meddelelsesmiddel for ånd.

Ordets Lyd paa vore Læber
ligner smaat vor Skabers Røst,
er dog fra den anden Verden,
ytrer Kraft i Aanden Navn.

Ånd er i sig selv et „første“ (principium), som man ikke kan aflede af eller forklare ved noget andet, og har begivenhederne i denne tid ikke kunnet lære jer, hvad det er, så kan jeg så vist spare mig at prøve derpå. Har I nu i et halvt år svinget fra harmfyldt raseri, der i sin afmagt ikke vidste råd eller udvej, til en stille sammenbidt energi og atter til en opgivende håbløshed og mangel på mod – da ved I lidt om, hvad ånd er. Har I følt, at der nu kun er én tanke, der vågner med os om morgenen, som følger os gennem dagens gerning og fylder vort sind, når vi om aftenen tørner ind – da ved I lidt om, hvad dansk ånd er. Og har I det ikke sådan, kan I spare jer resten. Så er der ikke noget at tale om, for

så mangler vi et fælles ståsted. Mener I endnu, at det er stormagtspolitik, levnedsmidler og penge, der er virkelighed, så lad os ikke besvære hinanden med ord, som dog ikke kan nå over kløften.

Er det derimod ånd, som er virkeligheden, da stilles kravene til jer som ikke til nogen anden generation af dansk ungdom. Er kanoner og penge virkeligheden, stilles der så vist ingen krav til jer; det ordner de store i verden uden os, og skulle der gå lidt af vort med i købet, ja, så er det nu verdens gang. Hvis det er således det forholder sig, da er I tilskuere, og I får jeres skæbne tildelt ved de andres kampe, deres sejre og deres nederlag, så har de mennesker ret, som tror, at Danmarks skæbne afgøres i en kamp mellem England og Tyskland, medens vi blot sidder og følger priserne på smør og flæsk. Er ånd virkeligheden, da stilles der krav til jer; da skal I vide, at Danmark betyder i dag kamp; en kamp, der ikke er mindre alvorlig, fordi den ikke føres med torpedoer og bomber; en kamp efter den lov, som forkyndes os fra de store, at kun det, som har livskraft i sig, kan bestå. Da er vi, som er unge, måske trods alt den lykkeligste ungdom, der længe har levet.

Blot for 15–20 år siden, da jeg var student, havde vi med en vis ret en fornemmelse af, at det, man med rimelighed kunne forlange af os, var, at vi gik ud og beklædte en række mere eller mindre vellønnede embeder og røgtede dem med faglig dygtighed og etisk alvor, og hvad danskhed var, havde vi kun meget lidt begreb om. Det slår ikke til mere. Hvis I ved lidt om, hvad moderne reklame og propaganda betyder, hvad indflydelse pengene og madspørgsmålet har på et folks sind, vil I forstå det. I Amerika har man ligefrem anstillet beregninger over, hvor mange millioner dollars det koster at få så og så mange millioner mennesker til at tænke og mene det, man nu har interesse af. Nuvel, i Europa kender vi også propagandaen. Og denne moderne propaganda, som vi herhjemme kender fra de politiske partiers agitation ved valgene, ender altid med at gå i tjeneste for

uånd, for penge og magt. Og der er så få mennesker, som selv er aktive energicentrer; de allerfleste er passive; de vil – og kan måske kun gå med de andre. Her ligger faren, om ellers ånd er virkeligheden. Her ligger kravet til jer. I skal ikke blot ud at være embedsmænd – det skal I også, og vi taler ikke ringe om det – men I skal tillige ud at være banerførere i den kamp, som nu står og vil stå om dansk ånd, om selvbevidsthed eller udslettelse. Om massesuggestionen skal brede sin klamme, dræbende hånd ud over vort folkeliv, eller om der er friske levende celler, hvorfra livskraft strømmer.

Derfor er det nu besindelsens time. I den kamp består man ikke, om man er rodløs og uden indre substans. Vi har ude i Europa og herhjemme set eksempler nok på, at intelligente og kloge og velmenende folk slet ikke kunne stå oprejst i stormen. Her gælder det besindelse: hvad er et menneske, og hvad er dets ånd? Hvad er et folk og dets tungenål – er det en vis menneskemængde, der udgør en socialpolitisk enhed, eller er det udtryk for ånd? Er folkeånd en realitet? Jeg spørger blot. At I må tænke over det i tide – og tiden er så vist inde. Fremtiden bliver kamp – vel for os ikke våbenkamp – men en kamp for egen eksistens i det åndernes pandæmonion, som er sluppet løs. Tilskuerens plads eksisterer ikke mere, den interesserede akademiske problemdrøftelse er blevet en uanstændighed. Men det gælder heller ikke mere at sige, som vi gjorde det i mine studenterdage: jo, vi er nationale. Det er en af livets store værdier, som vi så vist ikke vil gå glip af, vi forstår vel at vurdere vort fødeland og vort sprog. Tiden er blevet for hård til at værne om smukke interesser og gode værdier. Det var kosmopolittens, det var – for at bruge Grønbechs ord – hellenistens måde at tænke og leve på. For ham var by og slægt og sprog og venner store værdier i livet, som han satte uhyre højt; men de var netop „værdier“ – og værdier er i sidste instans noget, vi skaber og som vi selv kan gøre os fri af. Værdien afhænger af vor vilje, og viljen kan

gøre sig fri af den, gøre den til intet. Derfor er et menneskes dyd og lykke ikke afhængig af, om han er fri eller slave – siger hellenisten –, om han er hjemme eller i landflygtighed; thi det er i hans egen sjæl og ikke i de ydre ting, at den sande visdom, den sande dyd og derfor også den sande lykke har sit hjemsted. Derfor glæder han sig over værdierne, så længe han har dem, men når den dag kommer, hvor de glipper, da trøster han sig også uden dem. Dette er hellenistens, individualistens måde at forholde sig til tingene på. Det er den ensomme sjæl, der lever livet på egen regning og risiko. Også for ham er ånd en virkelighed, men til gengæld har han gjort sig fri af omverdenen, fri af næsten; han er kun blevet til sjæl. Og megen moderne kultur og meget af vort eget indre menneske stammer i lige linie ned fra denne hellenisme. De kan finde den blandt Deres lærere og kammerater, de mennesker der trøster sig med, at sandhed, videnskab, kunst og skønhed består uafhængig af verdens omvæltninger.

Her skilles vejene atter, uden at det kan nytte stort at anstille lange diskussioner. Er mennesket sjæl og det indre liv alt, da er kosmopolitismen og internationalismen sandheden, da har Seneca, Epiktet og Erasmus ret, og humanismen er livets sande virkelighed. Da kan man se med et smil på verdens handler og begivenheder. Men er virkeligheden den, at mennesket kun er noget i og med sit folk, er folkeånd en realitet, som lever i sproget, i digtningen, i dåden, da tager det hele sig ganske anderledes ud. Da er danskhed ikke en værdi, man sætter højt, men i nødsfald kan undvære; da er det selve den virkelighed, man er bundet af, og kommer man udenfor den, hører livet i grunden op. Kun det giver ro og tryghed i kampen. Ikke at det giver nogen sikkerhed for Danmarks fremtidige beståen. Der gives ingen garanti, heller ikke den, at et folk og et rige, som ikke selv vil det, aldrig kan gå til grunde. Det er uansvarlig tale. Riger og folk kan gå til grunde i kamp – historien har set det. Men tryghed og ro giver det i den forstand, at så går dansk-

heden også kun til grunde i kamp; da går den til grunde i anstændighed. Om den skal gå til grunde, råder vi ikke over, men Gud, og her kan vi anvende apostelens ord: Hvad enten vi lever eller vi dør, da er vi Herrens; men nu drejer det sig om noget andet: at vi lever anstændigt, så længe vi lever. Og derfor siger jeg det igen: Timen er inde for jer til at betænke, om taknemmelighed er en værdi, smuk og rund og salig som så mange andre værdier – eller om den er rod og tvang og bånd. Kun træ af rod består i stormen, ikke de løst flagrende sjæle, der jager efter værdierne. Storm kan blive for stærk også for det rodfæstede træ, men storm kan i det hele taget blive for stærk. Derfor skal livet alligevel leves, og det gavner ikke træet, om det prøver at flygte fra sin egen rod.

De fleste af dem, der er til stede her i aften, var formodentlig i kirke for nogle få søndage siden og hørte fortællingen om Martha og Maria med ordene: „Martha, Martha, du gør dig bekymring om mange ting, men ét er fornødent.“ Og jeg skulle tage meget fejl, om ikke adskillige af Dem allerede er kommet til at tænke på disse ord. I evangeliet er det ikke taknemmelighed, men Guds ord, der er det ene fornødne. Er det blevet anderledes siden? Eller er det således om søndagen, men ikke ugens øvrige dage? Mange af Dem sidder sikkert med ønsket om en udredning af forholdet mellem kristendom og nationalisme. Den får De ikke her. De kan finde mange og kloge ord om dette i de velassorterede kartoteksskuffer, man kalder lærebøger i etik, og vælger De det rette kartotek, kan De også finde den løsning, som De nu helst vil have, medens den anderledes tænkende kan gå til nabofirmaet og finde, hvad han har brug for. Mig interesserer disse løsninger kun lidt, fordi jeg har en grundet formodning om, at disse spørgsmål ikke besvares ad den vej, og at selv den smukkeste løsning, vi kunne udtænke, let på prøvens dag ville vise sig at gælde til Wandsbek. Og vil De advarende minde om, at det er en meget farlig ting at

sammenblande kristendom og nationalisme, skal jeg ikke sige det modsatte; det er også en farlig ting at sammenblande kristendom og forretning; det er måske det allerfarligste at sammenblande kristendom og levebrød, som præsterne, enten de vil eller ej, må det. Det er i det hele taget farligt at leve et kristenliv. Men det er ikke mindre farligt at lade være at sammenblande. For det er dog af alt det urimeligste, at kristendom ikke skulle sætte sig spor i livet – men det vil dog vel sige i menneskelivet? I det liv, vi lever her på Jorden og med hinanden.

Men lad os vende tilbage til det ene fornødne – eller lad os tage lignelsen om manden, der solgte alt for at opnå den ene kostbare perle. Der kan dog ikke være tvivl om, hvad meningen er. Det er det kristelige, der udgør dette ene, overfor hvilket alt andet blegner. Og er kristenlivet ikke hævet op over alle nationale skranker? Her er ikke træl eller fri, her er ikke græker eller jøde. Er kristendommen ikke den højeste værdi, som gør alle de andre værdier relative, trykker dem ned i et andet plan? Den, der tænker således, han tænker som hellenisten, som den ensomme sjæl, der jager efter værdier. Det er ikke tilfældigt, at det var Kierkegaard, der udformede det ord, der er blevet så yndet, om at forholde sig absolut til det absolutte telos (mål), og relativt til de relative. Således taler man netop, når man sætter sig hen at spekulere og har tabt forbindelsen med virkeligheden. Kristendom er ingen sådan overværdi, der trykker andre ned i et lavere plan. Guds ord, talt i Jesus Kristus, er det eneste fornødne, fordi det er det eneste, der skaber liv af død. Der er en kløft mellem liv og død, og vi er uheldigt kommet på den gale side af den kløft. Og der er kun én, Kristus selv, som bærer over den. Kristenliv er en genfødsel af døde mennesker til et nyt og himmelsk liv. Dette må stå fast, om ikke al vor kristelige tale skal være uvirkelig snak. Gud har åbenbaret sig i Kristus som nåde og sandhed, idet han skænker os et liv, der bærer ud over grav og død. Guds ord står fast, om så alle troner og folke-

slag går til grunde. Det har sin virkelighed, om også vi menneskeligt går til grunde. Derfor er apostlens ord at forstå ganske bogstaveligt: hvad enten vi lever eller vi dør, hører vi Herren til. Guds kald peger frem imod en ny himmel og en ny Jord, som han opretter i sin time. Dette rige er universelt, hævet op over alle jordiske riger og folkeslag. Herom skal der ingen uenighed være. Og kan ikke være det for dem, der daglig beder deres fadervor. Ikke for intet begynder det med bønner om, at Guds navn må helliges, hans rige komme og hans vilje ske.

Men alligevel er det atter her, at vejene skilles. Vi lever ikke i himlen, men på Jorden; vi lever i Danmark og ikke i det kommende Gudsrige, og vi skal ikke gebærde os, som om vi hørte hjemme der allerede nu. Vi talte dansk og ikke et himmelsk sprog. Vort liv er ikke blot en længsel mod det kommende, en seen frem til det himmelske. Det er ikke blot rettet fremefter, men også bagud. Det har sin forudsætning: at vi er skabt af Gud og sat her på Jorden for at leve et menneskeliv. Vi er ikke – som platonikere og idealistiske filosoffer har drømt om – himmelske væsener, skabt til at leve i ideernes rene verden. Vor skæbne er noget langt mere bastant og prosaisk. I den forstand hedder det menneske først og kristen så. Jeg kan også udtrykke det på en anden måde: Når vi priser Gud og vor Herres Jesu Kristi fader, som har genfødt os til et levende håb, da er det vort virkelige liv, han har genfødt. Det er menneskelivet her på Jorden – ikke et helt nyt, uvirkeligt liv, som vi ikke ved noget om. Det er Guds skabning med tanke, mund og mæle, derfor også med slægt og folkefællesskab, som genfødes til et nyt liv. Det er vort sprog og vor tale, som Guds røst formår at gennemklinge, ikke en ukendt og fremmed tungetale. Men – vil teologerne iblandt Dem sige – er Guds ord til os ikke dom over alt det menneskelige, over vor bedste stræben og vore ædlestes ønsker, også over vort folkelige og nationale liv? Jo, men forstå det ret. Det er den dom, at vi med alt vort er forskudt og fordømt, fordi vi er døde og kraftes-

løse, fordi vi i hovmod har sat os op og troet, at vi var herre over livet, glemte, at vi kun modtager det af Guds hånd. Men når Gud ved Jesu Kristi opstandelse genføder os til et levende håb, da er det os – ikke et hel andet væsen – han genføder til at leve det menneskeliv, han har givet os, leve det som menneske med menneske, som næste med næsten, i ægteskab og folkefællesskab. „Ligeså åndløst og bagvendt som det derfor er“ – siger Grundtvig i sin „Kristelige Børnelærdom“ – „at ville bandsætte og så vidt muligt udrydde det gamle oprindelige menneskeliv, for at skaffe det ny kristelige menneskeliv plads og råderum, ligeså bagvendt og åndløst er det så vidt muligt at bandsætte og udrydde folkelivet for at sætte kristenlivet i dets sted; thi når man siger til folkeånden: Far ud, du urene ånd, og giv den Helligånd plads, da kan man derved nok blive folkeånden kvit, men man er så langt fra at få den Helligånd isteden, at man så vidt muligt derved lukker sig selv og folket for alle ånder, for al åndelig indflydelse og indskydelse, al åndelig og hjertelig forstand og oplysning“. Derover skal vi ikke glemme, at der er mangt og meget både i menneskelivet og folkelivet, som skal druknes og dræbes gennem daglig bod og omvendelse. Det skal der nok blive brug for i kommende dage. Men kristendom er ikke en „overværdi“, der træder i stedet for andre eller trykker dem ned til noget ubetydeligt. Guds kald betyder ikke, at så får det gå med det øvrige på bedste beskub. Det tager ikke spændingen af livet. Vi skal vedblive at elske vort hus og slægt, vort land og folk, troskab og ret. Og denne kærlighed bliver ikke en slags anden classes vare, fordi vi bliver kristne. Den bliver ikke reduceret til at være et sekundært akkompagnement til livet. Nej, kristenliv består deri, at det menneskeliv, vi i selvished og hovmod har lagt øde, det gives os tilbage af Guds nåde, men med des større ansvar.

Det betyder ikke, at kærligheden til Jorden og dens gerning, til folk og kone og børn, hele det liv, som vi nu – om vi så er aldrig så åndelige – lever i og for, skal rykkes ned til

noget, som vi i sidste instans ikke tager helt alvorligt. Det betyder, at vi har fået det af Guds nåde, og at han kan sætte os fra husholdningen, han kan tugte os og vort folk i sin vrede. Men det er dette liv, ikke et liv i himlen, han har sat os til at leve, og det er der, vort ansvar ligger. Og det ansvar hedder i dag Danmark.

Og så er der én ting til at bemærke. Kristenlivet ytrer sig hos os i forkyndelse, bekendelse og lovsang, men disse ytringer former sig ikke på et nyt og himmelsk sprog. De kan heller ikke lige så godt forme sig på et fremmed sprog, selv om vi rent verbaliter kan forstå det. De *kan* godt lyde på et fremmed sprog, men det bliver aldrig andet end en kummerlig erstatning. Da Ansgar kom herop og prædikede sin franske munkefromhed for vore forfædre, da følte de det som noget, der var dem fjernt. Kristent blev folket først, da danske mænd – mænd som Eskil og Absalon – havde formået at give evangeliet mæle på dansk. Kristenliv bliver det først til, når pinsedagens under gentager sig, lige nyt og underfuldt i hvert folkeslag. Det er Anden, der løser alle tungebånd, og Gud ske lov, at den har løst vort danske sprog og mæle, så at forkyndelse og bekendelse og lovsang kan lyde til den Guds ære, som skænker os alle ting. Her er talen ikke om noget, der kan diskuteres. Her drejer det sig om kendsgerninger: at det er båret af dansk sprog og dansk sind, at Gudsordet lever og virker iblandt os. Det er en virkelighed, som man kun kommer dårligt fra at bortforklare eller bagatellisere. Hvad Gud vil gøre ud af dette, når engang alle tungemål forsamles i Gudsrigets „offerskål“, det ved vi ikke noget om. Men så længe vi lever her, er det på modersmålet, at vi „over Herrens bord istemmer menighedens fulde kor“ – og det skal så være. Men da er der grund for os til endnu engang at betænke vor danskhed. Mister vi den, mister vi ikke blot vort menneskelige liv, men vort kristne menneskeliv. At Gud kan vende også dette til frelse, er en anden sag. At der kan komme den tid, hvor han gør det for at tugte og straffe os, er sikkert nok, thi det er bedre

at gå halt eller énøjet ind i Guds rige, end at hele legemet skal gå til helvede. Men det er ikke dertil, han kaldte os. Og ansvaret hviler over os. Men derfor må vi også kæmpe uforsonligt mod dem, der vil tilintetgøre eller berøve os land og sprog. Ikke blot fordi vi som træet er bundet til roden, men også fordi det er dansk sprog og sind, som bærer den bekendelse, forkyndelse og lovsang frem for Gud, som er vort svar på hans tale om nåden og sandheden i Kristus. Det betyder ikke, at der eksisterer en særlig dansk kristendom, men det betyder det ganske simple, at det er som danske mænd og kvinder, vi er kaldet til at leve vort liv af Guds nåde.

Jeg har nu prøvet at tale til jer om virkeligheden, således som den tager sig ud for os i disse trange dage. Måske en og anden vil sige: Ja, det kan jo alt sammen være meget godt. Men hvad så? Hvad skal vi da gøre? Ja, her er det, rådvildheden griber os. Derfor var det, jeg var betænkelig ved at komme herind. Hvad skal vi gøre. Måske ikke ret meget. At komme i det rette forhold til virkeligheden, nås ikke på én dag. Vejen er, som jeg sagde før, lang og møjsommeligt. Tit og ofte må vi længes efter en af de store profeter, der kunne holde synerne op for vort øje, spejle klart, skue vidt og forkynde vejen frem. Men I skal ikke sidde uvirkomme hen og vente på profeten. Måske profeten slet ikke kommer. Men I skal ganske stilfærdigt og med godt humør og roligt lune gøre dagens gerning, som for jer er den at besinde jer og samle substans. Husk det, at jeres studium er noget mere end et fagstudium, det er en forberedelse til et dansk menneskeliv. Gør jer det klart, hvilken rigdom I besidder i modersmålet, glem ikke fædres dåd af mangan art, glem ikke at fyldes med dansk sind og tænkemåde. Tro ikke, at det vigtigste er kritikken. God kritik har vi mere end nok af herhjemme. Det være sig i videnskab eller litteratur, i kirkeligt eller politisk liv. Ikke mindst det sidste. Jeg skal ikke tale politik, men jeg advarer jer mod at lade jer rive med af de mange vældige karle, der nu er dukket op, som

alle kan holde dommedagsprædikener over fortiden og dens mænd, men som dengang ikke formåede at føre os ad en anden vej. De har ikke set synerne, men de er små og smålige i deres sjæle og lever højt på at rakke de andre ned. Det er ikke der, opbyggelse og fremtid vokser. Se kun i øjnene, at der er fejlet og fejlet storligen i Danmark, men glem ikke, at det er uendelig meget frugtbarere at erkende sine egne end andres synder. Opbygningen af Danmark er ikke et spørgsmål om et nyt styre eller den gamle regering, det er ikke engang et spørgsmål om en ny forfatning, ja, det er end ikke gjort med at ville bygge alt op på kongemagten. Alle disse ting kan måske være rigtige, måske er de det slet ikke, men opbyggelsen foregår over lange tider. Den kræver ikke begejstret opblussen, men slid og arbejde i karakterstyrke og viljefasthed. Og det er *Dem*, der skal gøre arbejdet.

Jeg gentager det: Danmark betyder i dag kamp, thi den lov forkyndes os af de store, at kun det stærke og levekraftige kan bestå. Kampen skal I kæmpe, hvis I vil leve livet. Thi livet det er for os danskhed, og kristenlivet er et dansk kristenliv. Derfor tro dem ikke, dem, der siger, at det nationale er vel en værdi, men dog noget, man skal passe på ikke at sætte for højt. En anden udtrykte det nylig således:

Vi talte tit så store ord,
og tanken flakked vidt om Jord,
den lod sig ikke binde.
Men det blev agtet såre lidt
at være dansk, blot hver fik sit,
og alting gik med lempe.

Men vi, der før løb om som bedst,
vi sadler nu en anden hest
og rider hjem til gården.
Vor fødegård, vort fædreland,
din smertes bål har tændt en brand,
der svider vore hjerter.

Lyt Danmark, lyt på sorgens dag,
hør lyd af mange hoves slag,
nu rider mand og kvinde.
Nu er vor tanke én, kun én:
at slette ud det onde mén
der ramte Danmarks pande.

Lad de mange hoves slag lyde, lad os ride side om side – tavse og stilfærdige. Har en og anden en vits og en lun bemærkning, skal han ikke holde den tilbage. Det hører med til sind og vejr. Men lad os ride side om side som dem, der ved, hvor målet er, selv når vejen undertiden kan være svær at finde, og selv om vi undertiden synes, at de ved siden laver et overflødigt postyr eller sidder underlig bagvendt på hesten.